

Drugi svjetski rat u Hrvatskoj

Blažić, Zvonimir

Undergraduate thesis / Završni rad

2015

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:462388>

Rights / Prava: [In copyright](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2021-07-23**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Odjel za humanističke znanosti

ZVONIMIR BLAŽIĆ

DRUGI SVJETSKI RAT U HRVATSKOJ

Završni rad

Pula, 2015.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Odjel za humanističke znanosti

ZVONIMIR BLAŽIĆ

DRUGI SVJETSKI RAT U HRVATSKOJ

Završni rad

JMBAG: 0303035585

Studijski smjer: Preddiplomski sveučilišni studij povijesti

Predmet: Uvod u hrvatsku suvremenu povijest

Mentor: doc. dr. sc. Igor Duda

Pula, rujan 2015.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisani Zvonimir Blažić, kandidat za prvostupnika povijesti, izjavljujem da je ovaj završni rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na vlastitim istraživanjima, te da se oslanja na objavljenu literaturu, kao što to pokazuje korištenje bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojeg necitiranog rada, te ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

U Puli, 14. rujna 2015.

Student:

IZJAVA O KORIŠTENJU AUTORSKOG DJELA

Ja, Zvonimir Blažić, dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj završni rad pod nazivom Drugi svjetski rat u Hrvatskoj, koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu s Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama. Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli, 14. rujna 2015.

Student:

Sadržaj

<i>Uvod.....</i>	<i>6</i>
<i>Ulazak Kraljevine Jugoslavije u rat i proglašenje NDH.....</i>	<i>7</i>
<i>Godina 1942.....</i>	<i>9</i>
<i>Višedimenzionalnost sukoba u Jugoslaviji.....</i>	<i>10</i>
<i>Preokret na ratištima.....</i>	<i>11</i>
<i>Godina 1944. – prema kraju rata.....</i>	<i>15</i>
<i>Završne operacije i konačno oslobađanje zemlje.....</i>	<i>17</i>
<i>Teror i diskriminacija nad civilnim stanovništvom u NDH.....</i>	<i>18</i>
<i>O brojkama stradalih i oštećenih tijekom rata u Hrvatskoj.....</i>	<i>21</i>
<i>Razmatranja o Bleiburškim žrtvama i Križnom putu.....</i>	<i>22</i>
<i>Zaključak.....</i>	<i>24</i>
<i>Literatura.....</i>	<i>25</i>
<i>Sažetak.....</i>	<i>26</i>
<i>Summary.....</i>	<i>27</i>

Uvod

U 2015. godini, sedamdeset godina nakon njegova svršetka, čini se da je Drugi svjetski rat u Republici Hrvatskoj i dalje tema oko koje se vode polemike, politizira, pune medijski stupci i nastaju podjele u društvu. Pritom je evidentno da su podjele koje nastaju povezane s interpretacijom pojedinih događaja vezanih uz rat i period neposredno nakon njega. Cilj je ovog rada, koristeći odabranu literaturu prije svega domaćih autora, pokušati dati vlastiti sažeti pregled ratnih događanja u Hrvatskoj, čime bi se čitatelju dao uvid u osnovna stajališta suvremene hrvatske historiografije na tu temu. S obzirom da je tema o kojoj pišem opširna, a sam rad ima zadanu duljinu koju sam dužan poštovati, nužna su izostavljanja mnogih detalja, no zainteresirani ih mogu potražiti uvidom u znanstveni aparat rada. Hrvatska u Drugi svjetski rat ulazi kao dio Kraljevine Jugoslavije, stoga smatram da je u samom uvodu potrebno objasniti geopolitički kontekst u kojem se ta država u predvečerje rata nalazila, a bitno je kontekstualizirati i Hrvate unutar Jugoslavije.

Politički gledano, hrvatski narod u Jugoslaviji bio je podijeljen na tri struje. Najbrojniju je činila ona Hrvatske seljačke stranke, građansko-demokratska, a ostale dvije bile su desna ustaška i lijeva komunistička. Jedan od glavnih ciljeva HSS-a bio je uređenje Jugoslavije po federativnom principu, što se da iščitati iz rečenice stranačkog prvaka – Stjepana Radića: "Mi Hrvati nećemo druge državne uredbe nego saveznu federativnu republiku", izrečene u Narodnom vijeću u Zagrebu 1918. godine.¹ S donošenjem Vidovdanskog ustava 28. lipnja 1921., po mišljenju Ive Goldsteina, nametao se rigidni centralizam, što je rezultiralo akumulacijom političke i društvene nestabilnosti.² Ubrzo nakon toga zabranjeno je i djelovanje Komunističke partije Jugoslavije.³ Do 1939. politički napeta situacija u Europi i dugotrajno nestabilna situacija u zemlji prisilile su jugoslavenske vlasti da nakon izbora pregovaraju s oporbenom Hrvatskom seljačkom strankom. Kao rezultat 26. kolovoza iste godine Sporazumom Cvetković-Maček unutar Kraljevine Jugoslavije dolazi do formiranja autonomne jedinice Banovine Hrvatske. Stavljena u europski kontekst, ova novina dolazi pola godine nakon raspada Čehoslovačke – formiranja Češko-moravskog protektorata – te godinu i pol dana nakon pripajanja Austrije Trećem Reichu.⁴

¹Banac, Ivo, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: porijeklo, povijest, politika*, Durieux, Zagreb, 1995., 185.

²Goldstein, Ivo, *Hrvatska povijest*, Novi Liber, Zagreb, 2013., 271-272.

³Isto, 272.

⁴Kolar-Dimitrijević, Mira, "Strani Kapital i Banovina Hrvatska 1939-1941.", *Povijesni prilozi*, 1990., 167.

Ulazak Kraljevine Jugoslavije u rat i proglašenje NDH

Na proljeće 1941. Hitlerova Njemačka vršila je pritisak na Jugoslaviju da pristupi Trojnom paktu, kako ne bi morala trošiti energiju i resurse na ratovanje na Balkanu. Slovenski političari i Vladko Maček lobirali su u Beogradu da Jugoslavija pristupi Hitlerovoj koaliciji jer je Hitler ponudio da Jugoslavija unutar pakta ima pravo ostati izvan rata. Na kraju su, 25. ožujka 1941., jugoslavenski dužnosnici i potpisali ulazak u Trojni pakt. Ovakav razvoj događaja nije odgovarao određenim političkim strujama unutar Jugoslavije. Najutjecajnija takva struja bio je srpski vojni vrh u Beogradu, što je rezultiralo državnim udarom u noći 26/27. ožujka 1941. godine. U Beogradu su tada uslijedile demonstracije pod parolama "Bolje rat nego pakt, bolje grob nego rob". Ipak, unatoč državnom udaru i otkazivanju lojalnosti Hitleru, nova vlada je u idućih nekoliko dana ponovo izjavila lojalnost Trojnom paktu u nastojanju da izbjegne rat. Čini se, doduše, da Hitler više nije htio gubiti vrijeme na diplomaciju, te je po saznanju o puču u Beogradu dao naredbu za pokoravanje Jugoslavije.

U njemačkom planiranju novih država ne teritoriju Jugoslavije, Vladku Mačeku je ponuđeno vodstvo nove hrvatske nacionalne države, koju je Hitler planirao stvoriti nakon kapitulacije. Maček je ovu ponudu odbio, nakon čega odlazi u Beograd na funkciju potpredsjednika vlade. Vođe Trojnog pakta alternativu pronalaze u liku Ante Pavelića, političkog emigranta u Italiji, ujedno i lidera ustaške organizacije.⁵ Hrvatski povjesničari za ustaše nude različite definicije. Ivo Banac opisuje ih kao "pripadnike male hrvatske nacionalističke organizacije kojom je upravljao Ante Pavelić",⁶ Jozo Tomasevich piše otprilike da su ustaše prije rata bili hrvatska emigrantska nacionalistička organizacija u koju je Pavelić uvrstio i terorističke elemente,⁷ Ivo Goldstein kratko ih klasificira kao "skupinu ekstremista",⁸ Dušan Bilandžić opisuje ih kao profašističku, tajnu, revolucionarnu organizaciju kojoj je cilj bilo razbijanje Jugoslavije i uspostava neovisne hrvatske države, dok sami ustaše u jednom proglasu, sebe vide kao "hrvatski oslobodilački pokret [koji] ima zadaću svim sredstvima – pa i oružanim ustankom – osloboditi ispod tuđinskog jarma Hrvatsku da ona postane potpuno samostalna i neovisna".⁹

⁵Bilandžić, Dušan, *Hrvatska moderna povijest*, Golden marketing, Zagreb, 1999., 119-123.

⁶Banac, Ivo, *Sa Staljinom protiv Tita: informbiroovski rascjepi u jugoslavenskom komunističkom pokretu*, Durieux, Zagreb, 1990., 20.

⁷Tomasevich, Jozo, *Rat i revolucija u Jugoslaviji, 1941.-1945. Okupacija i kolaboracija*, Europapress holding, Zagreb 2010., 30-33.

⁸Goldstein, *Hrvatska povijest*, 301.

⁹Bilandžić, 107-108.

Ofenziva i ulazak njemačke vojske i njezinih zemalja saveznica u Jugoslaviju počinje 6. travnja. Talijanska vojska koja je u Jugoslaviju trebala ući iz Italije, u početku je imala samo obrambenu zadaću, a nakon procjene da neće biti u stanju odbiti mogući jugoslavenski napad na Rijeku, naredili su evakuaciju grada.¹⁰

Već 10. travnja 1941. Slavko Kvaternik s mikrofona radio-stanice u Zagrebu proglasio je stvaranje Nezavisne Države Hrvatske. Unatoč tome, rat je *de iure* za Jugoslaviju potrajao do 17. travnja kada je vojska u Beogradu potpisala kapitulaciju. Čini se da je većina hrvatskog naroda proglašenje NDH u početku prihvatila s oduševljenjem. Vladko Maček, vođa HSS-a, najutjecajnije stranke među Hrvatima, također je pozvao narod da se pokorava novoj vladi. Istog tog mjeseca Pavelić s dvjestotinjak ustaša dolazi iz Italije preko Rijeke u Zagreb u pratnji talijanske vojske.¹¹ Nakon početne euforije u novoj državi nastaju problemi zbog aneksija dijelova teritorija od strane susjednih država. Prvi se slučaj odnosi na mađarsku aneksiju Međimurja i Baranje zbog čega su između NDH i Mađarske postojale stalne napetosti, posebno nakon što su političari iz NDH, pa čak i sam Pavelić, odbili odreći se Međimurja, ali su nakon talijanskih i njemačkih pritisaka ipak bili prisiljeni popustiti. Čini se da su mađarska promišljanja išla toliko daleko da se u nekim krugovima zahtijevalo i stvaranje koridora kako bi se ponovo uspostavila mađarska luka u Rijeci.¹² Drugi hladan tuš uslijedio je 18. svibnja 1941. kada su Rimskim ugovorima Mussolinijevoj Italiji prepušteni golemi dijelovi istočnojadranske obale, izuzev podvelebitske obale, dijela od Omiša do Cavtata, otoka Brača i Hvara te poluotoka Pelješca. Uzimajući u obzir podređeni položaj NDH u odnosu sa susjednim državama, Dušan Bilandžić je definira kao "tipičnu jednostranačku diktaturu pod neformalnom vlašću Njemačke i Italije".¹³ Također, dodaje da je suverenitet NDH niži od onoga koji je Hrvatska imala u Habsburškoj Monarhiji, čemu u prilog ide činjenica da je NDH bilo zabranjeno imati ratnu mornaricu, a kompletni teritorij bio joj je podijeljen na interesna područja Njemačke i Italije crtom Samobor-Glina-Jajce-Bugojno-Goražde. Sjeverno od te demarkacijske crte bila je interesna sfera Njemačke, a južno Italije. Ivo Goldstein također NDH ne vidi kao *de facto* samostalnu državu te argumentira da je ona sama morala snositi troškove za sve njemačke i dio talijanskih jedinica koje su se

¹⁰Giron, Antun, *Zapadna Hrvatska u Drugom svjetskom ratu*, Adamić, Rijeka, 2004., 45-46.

¹¹Goldstein, *Hrvatska povijest*, 299-302.

¹²Kovačić, Davor, "Pitanje Međimurja u redarstveno-obavještajnim donosima Nezavisne Države Hrvatske i Kraljevine Mađarske u Drugom svjetskom ratu", *Polemos: časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira*, 26, 2010., 53-67.

¹³Bilandžić, 124-125.

nalazile na njezinom teritoriju.¹⁴ Jozo Tomasevich NDH klasificira kao njemačko-talijanski protektorat i dodaje da je Njemačka prilikom dogovora o razgraničenju između talijanske i njemačke zone utjecaja pod svoju zonu stavila "lavovski" dio sirovina bivše Jugoslavije.¹⁵ Veće probleme nego s Njemačkom, NDH je imala s Italijom jer je ona anektirala veliki dio teritorija s dominantno hrvatskim stanovništvom i dodatno posezala za teritorijem da bi napravila koridor prema Crnoj Gori i Albaniji. Iz Tomasevicheva pisanja moguće je zaključiti da su Treći Reich i Italija bili u stalnom nastojanju da iz NDH izvuku što je moguće veću korist.¹⁶

Dolaskom pronacističke vlasti u NDH kao stalni dio državne politike postaju rasni zakoni prema Židovima, Romima, ali i Srbima s kojima su hrvatski nacionalisti bili u stalnom sukobu već duže vremena. Posljedica toga bilo je otvaranje koncentracijskih logora od kojih je najpoznatiji onaj u Jasenovcu. Ustaški i njemački teror polučio je nekoliko vrsta otpora od strane različitih interesnih struja. Jedan od njih bio je ustanak koji su komunisti u okolici Siska pokrenuli nakon njemačkog napada na SSSR 22. lipnja 1941. te na razini cijele zemlje 4. srpnja kada u oružanu borbu poziva Politbiro Centralnog komiteta KPJ. Bio je to početak Narodnooslobodilačkog pokreta (NOP) unutar kojega su djelovale jedinice Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije (NOVJ). Pripreme za ustanak trajale su dulje vrijeme, osobito u krajevima koji su bili pod talijanskom okupacijom gdje je hrvatsko stanovništvo bilo nezadovoljno tretmanom od strane Talijana, kao i u dijelovima NDH sa stalno ugnjetavanim srpskim stanovništvom.¹⁷

Godina 1942.

S početkom 1942. godine pod talijanskim i njemačkim pritiscima vlast NDH počela je ublažavati teror prema srpskom stanovništvu. Rezultat brutalne politike ustaša prema Srbima bio je sve veći otpor potlačenog stanovništva, ali i nezadovoljstvo većine drugih seljaka, zbog čega je na teritoriju NDH bilo potrebno držati njemačke i talijanske trupe kako bi pomogle održavati red. Te iste snage Hitlerovi generali bi inače vjerojatno bili upotrijebili na Istočnom bojištu. Nijemci su stalno nastojali na čelo NDH dovesti neku "civiliziraniju" vladu, ali u

¹⁴Goldstein, *Hrvatska povijest*, 306-307.

¹⁵Tomasevich, 265.

¹⁶Tomasevich, 265-269.

¹⁷Anić, Nikola, *Antifašistička Hrvatska*, Multigraf marketing, Zagreb, 2005., 18-32.

tome nisu imali mnogo uspjeha jer je Vladko Maček bio nezainteresiran. Drugi razlog zašto hrvatski seljaci te godine nisu masovno odlazili u partizane bila je za njih povoljna ratna, tržišna situacija zbog koje su svi pa čak i najlošiji proizvodi na tržištu mogli biti prodavani po relativno dobrim cijenama.¹⁸

Početakom 1942. vodstvo partizanskog pokreta pokrenulo je čistku pod nazivom "lijeva skretanja" kojom su eliminirali preko 250 ljudi pod optužbom da kriomice rade za neprijatelja. Ivo Goldstein navodi da je ova čistka bila jedan od najočitijih razloga zašto su partizani u borbama izgubili slobodni teritorij u Srbiji zvan Užička republika. S takvim aktivnostima ipak su stali u travnju 1942. godine.¹⁹ Od proljeća partizani organiziraju tzv. pokretne manevarske jedinice, odnosno brigade koje su raspolagale u prosjeku sa 600-1000 boraca. Ovakvih je brigada do kraja 1942. osnovano 18: četiri u Lici, po tri u Dalmaciji, na Baniji i Kordunu, dvije primorsko-goranske i slavonske te jedna mješovita na Žumberku.²⁰

Četničke formacije, drugi pokret otpora koji još 1941. nastaje u Jugoslaviji, Talijani su na teritoriju pod svojim nadzorom odlučili uklopiti u vlastitu vojsku pod nazivom Dobrovoljna antikomunistička milicija.²¹ Za nastanak ovog pokreta velike zasluge nosi njegov budući vođa Dragoljub (Draža) Mihailović, bivši pukovnik vojske Kraljevine Jugoslavije koji s kapitulacijom Jugoslavije kreće sa stvaranjem četničkog pokreta. Ovaj je pokret uskoro od vlade u egzilu dobio naziv Jugoslavenska vojska u otadžbini, a cilj mu je bio obnova Jugoslavije uz velikosrpsku dominaciju. Unatoč isprva deklarativno antifašističkom stavu, ovaj pokret ubrzo počinje surađivati s Nijemcima i njihovim saveznicima te se nalazi u sukobu s Narodnooslobodilačkim pokretom.²²

Višedimenzionalnost sukoba u Jugoslaviji

Dušan Bilandžić iznosi tezu da se do 1942. vodilo nekoliko ratova na istom prostoru – i Srbi i Hrvati bili su u ratu protiv različitih neprijatelja. Oni koji su bili u partizanima, vodili su dvostruku borbu: protiv okupatora i protiv svojih kvislinških sunarodnjaka. Slična je

¹⁸Bilandžić, 142-143.

¹⁹Goldstein, *Hrvatska povijest*, 321-322.

²⁰Isto, 322.

²¹Isto, 322-323.

²²Isto, 325.

podjela postojala i među muslimanskim stanovništvom: nakon početne lojalnosti Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i njenim institucijama, do kraja 1941. i početka 1942. među Muslimanima se dogodilo razočaranje u državu pa se dio njih počeo priključivati partizanima, a drugi dio tražiti status autonomije u Bosni. Hrvati u Bosni i Hercegovini uglavnom su oduševljeno prihvaćali NDH, ali su se i među njima neki priključivali partizanima. Nasuprot svim kolaboracionističkim strujama KPJ je suprotstavila koncept stvaranja federalne BiH, čime je zadovoljena većina Srba jer im je omogućeno da žive u istoj državi s ostalim Srbima, Muslimani su bili zadovoljni jer im je omogućeno da imaju vlastitu državu, a Hrvati također jer su spašeni od obnove velikosrpske Jugoslavije. Na ovakvoj je platformi KPJ u ljeto i jesen 1942. stabilizirala partizansku vojsku i ostvarila prevagu nad svojim protivnicima.²³

Preokret na ratištima

Krajem 1942. Narodnooslobodilačka vojska i Partizanski odredi Hrvatske brojali su 25 000 boraca te 7 000 boraca Glavnog štaba Hrvatske što sveukupno čini 32 000 partizana. Na razini Jugoslavije NOV i POH činili su tada gotovo jednu trećinu sveukupnog sastava. U isto vrijeme na svjetskim ratištima događa se preokret, Hitlerove vojske nisu uspjele osvojiti izvore nafte na Kavkazu, Sovjeti prelaze u kontraofenzivu, Lenjingrad je deblokiran, a bojišnica se počela pomicati prema središnjoj Ukrajini i granicama Bjelorusije. U bici za Staljingrad neslavno su završili i Pavelićevi legionari. U sjevernoj Africi nakon bitke kod El-Alameina, snage Trojnog pakta također su natjerane na povlačenje. Neposredno nakon toga na konferenciji u Casablanci britanski premijer Winston Churchill i američki predsjednik Franklin Delano Roosevelt odlučuju pokrenuti desant na Siciliju kako bi izbacili Italiju iz rata. Krajem studenog 1942. u Bihaću, na oslobođenom teritoriju u Jugoslaviji, osnovano je Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ).²⁴ Namjera ovog vijeća bilo je formiranje vlade, središnjeg organa buduće države i definitivno otklanjanje mogućnosti povratka monarhije u državu. Nakon lobiranja Moskve, koja se nije htjela zamjeriti zapadnim saveznicima, kraljevska vlada ipak nije definitivno otpisana, ali je AVNOJ zadržao status političkog tijela. Jedna od pretpostavki zbog kojih se mogao formirati AVNOJ bila je

²³Bilandžić, 144.

²⁴Anić, 104-108.

postojanje relativno velikog slobodnog teritorija u okolici Bihaća koji je površinom bio veći čak i od teritorija Belgije.²⁵

Gotovo u isto vrijeme kada je Tito sa svojim ljudima osnivao AVNOJ, Ante Pavelić boravio je u Ukrajini gdje je na sastanku s Hitlerom i njegovim vrhovnim generalima na Istočnom bojištu dogovario planove za ofenzivu Weiss. Odlučeno je da se prikupe jake snage u središnjoj NDH i da se u nekoliko operacija razbije Titova država, kako bi se uspostavio red na tom teritoriju. Drugi cilj ove operacije bio je stabilizirati situaciju na Balkanu uoči mogućeg anglo-američkog iskrcavanja. Za ofenzivu su prikupljene njemačke, talijanske i postrojbe NDH. Radi ilustracije sakupljene sile, Anić piše da brojem vojnika kao u operaciji Weiss, nije raspolagao ni Rommel u bici kod El-Alameina.²⁶ Dana 20. siječnja 1943. ofenziva je započela njemačko-talijanskim udarom na jedinice 1. hrvatskog korpusa na Baniji, Kordunu i Lici. Unatoč zapovijedima partizanskog Vrhovnog štaba o povlačenju, čini se da je došlo do sukoba mišljenja među partizanskim zapovjednicima i odbijanja naredbi o povlačenju zbog čega su neki od njih bili smijenjeni, a također je došlo i do pregrupiranja nekih jedinica.²⁷ Nakon pet tjedana borbi, Nijemci i njihovi saveznici potisnuli su partizanske snage stotinjak kilometara na jugoistok, prema dolini Neretve. Iako je situacija na terenu za opkoljene partizane u jednom trenutku izgledala bezizlazno, oni su iznenadnim udarom probili obruč na Neretvi, prešli na lijevu obalu rijeke i porazili četničke snage koje su bile zadužene za čuvanje te strane rijeke. Četnici se od tada povlače prema Crnoj Gori i Srbiji, a zapadno od Drine prestaju biti "operativno relevantna snaga".²⁸ Nezadovoljni ishodom svoje četvrte ofenzive, Reich i njegovi saveznici nekoliko mjeseci kasnije pokreću i petu ofenzivu – Schwartz. Izvodile su je četiri njemačke, tri talijanske divizije, ustaško-domobranske postrojbe i jedna pukovnija bugarske carske vojske.²⁹ Ova bitka, poznata pod nazivom Bitka na Sutjesci, po procjeni Ive Goldsteina bila je najteža i najžešća koju su do tada partizani vodili. Unatoč velikim gubicima, uspjeli su se ponovo izvući iz obruča, a na područjima na kojima su se odvijale borbe Nijemci su uništili više stotina sela i vršili represije nad lokalnim stanovništvom. Međutim, čim je glavna ofenziva prošla, njemačke su snage premještene na druge fronte, a partizani su se relativno brzo oporavili od gubitaka koje su imali. Nakon Bitke

²⁵Bilandžić, 145-146.

²⁶Anić, 109-110.

²⁷Isto, 139-142.

²⁸Goldstein, *Hrvatska povijest* 327-328.

²⁹Anić, 142-144.

na Sutjesci, Nijemci više nisu bili brojčano dovoljno jaki da bi mogli frontalno uspješno napadati glavninu partizanskih snaga.

U vrijeme bitke, 13. i 14. lipnja 1943., pripadnici NOP-a osnivaju Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske (ZAVNOH), tijelo koje je imalo funkciju republičke vlade Hrvatske. Za predsjednika ovog tijela postavljen je Vladimir Nazor, a u odlukama ZAVNOH-a potvrđeno je federativno uređenje poslijeratne Jugoslavije.³⁰

Do sredine 1943. ratna situacija u Europi definitivno odlazi u korist saveznika. Crvena se armija približila Dnjepru, Amerikanci su se 10. srpnja iskrcali na Siciliju, približavao se pad Italije, a težište događanja približava se Balkanu. Njemačka se strana pripremala za savezničko iskrcavanje na Jadranu. Nakon kapitulacije Italije u rujnu, odlučili su brzo razoružati ostatke talijanske vojske na istočnojadranskoj obali i uspostaviti vlastitu kontrolu nad obalom. Na snage NDH nisu računali, a iz izvještaja njemačkih generala, npr. Gleissa von Horstenaua koji 22. lipnja 1943. piše Berlinu, čini se kako su poglavnik i njegovi ministri bili međusobno u svađi zbog nereda u državi: "Poglavnik i njegovi ministri stoje zbunjeni pred događajima i međusobno se optužuju."³¹ Vojska NDH bila je u rasulu. Nijemci su s Istočnog bojišta doveli vrlo jake oklopne snage pod zapovjedništvima generala Lothara Rendulica i Ervina Rommela, no unatoč njihovoj prisutnosti dio talijanskih garnizona razoružali su partizani i tako dobili nove količine naoružanja. Split je postao prvi veliki grad koji je oslobođen u Hrvatskoj i Jugoslaviji, oslobođena je skoro čitava dalmatinska obala i otoci, osim gradova Zadra, Šibenika, Knina, Splita, Trogira, Sinja, Omiša i Makarske, dok je u Dubrovniku došlo do sukoba između talijanske Marche divizije i Nijemaca koji su ih došli razoružati.

S slabljenjem i padom Italije, sredinom 1943. ustanak se rasplamsavao i u Istri. Talijanske snage nisu imale snage da ga suzbiju. Na oružje se diglo oko 10 000 ljudi. Razoružano je 15 000 talijanskih vojnika i zaplijenjeno je 18 oklopnih vozila.³² Od 9. do 11. rujna skoro je cijela Istra bila slobodna, izuzev Pule, Vodnjana, Brijuna, Kopra i Izole. Nakon dolaska komesara Glavnog štaba Hrvatske Vladimira Bakarića u Istru, formirana je 1. istarska brigada Vladimir Gortan, čiji su partizani krenuli u oslobađanje teritorija prema jugu Istre, oslobodili Rovinj i krenuli na istok do Lovrana. Njemačka vrhovna komanda bila je svjesna

³⁰Goldstein, *Hrvatska povijest*, 329-340.

³¹Anić, 165.

³²Isto, 177.

dogođanja u Istri i nakon što su odbili Pavelićeve molbe da Istru priključe NDH, poluotok je pripojen Trećem Reichu, a za područje Istre i sjeverne Italije organiziran je poseban štab na čijem čelu je bio Ervin Rommel. S njim je stigao i SS-ov elitni oklopni korpus koji je 2. listopada krenuo u ofenzivu protiv slovenskih i hrvatskih partizana u Istri. Ova je ofenziva za partizane završila porazom, oko 2500 istarskih boraca je poginulo i tisuće civila je ubijeno ili poslano u logore, dok su formirane istarske brigade prestale postojati. Unatoč porazu, partizanske snage počele su se postupno opet sakupljati i u studenom iste godine osnovano je 13 manjih partizanskih četa koje se nisu mogle masovno okupljati zbog prisutnosti jakih Rommelovih oklopnih snaga.³³ U duhu nestanka Italije kao relevantne snage, Okružni narodnooslobodilački odbor za Istru donio je 13. rujna 1943. godine odluku o pripojenju Istre matici Hrvatskoj, odnosno Jugoslaviji. Sedam dana kasnije ZAVNOH je poništio sve dotadašnje ugovore s Italijom te objavio i potvrdio odluku o priključenju Istre i svih ostalih teritorija u Dalmaciji. Sličnu je odluku dan ranije objavio i Pavelić.³⁴

Dana 29. studenog 1943. u Jajcu u BiH održano je drugo zasjedanje AVNOJ-a. Za Hrvate unutar Jugoslavije jedna od ključnih odluka – federativno uređenje poslijeratne Jugoslavije – donesena je na ovom skupu. Također, kraljevskoj obitelji oduzeto je pravo zakonite vlade, iako ova odluka nije bila apsolutna, već je odlučeno da će se o tome upitati narod na izborima nakon završetka rata. U igre oko očuvanja monarhije umiješala se i Velika Britanija čiji je premijer Winston Churchill radio na pomirenju četnika i partizana. Tijekom ove diplomatske aktivnosti Churchill se aktivno oslanjao na lobiranje kod Josifa Visarionoviča Staljina, za kojeg je znao da će imati utjecaj na prokomunistički orijentiranog Tita.

Saveznička je strana od početka rata smatrala je četnike Draže Mihailovića antifašističkim snagama u Jugoslaviji, što ilustriraju pojedini primjeri iz savezničke ratne propagande. Usporedno s dogovorima o statusu kraljevske vlasti u Jugoslaviji, polemika se vodila oko možebitnog savezničkog iskrcavanja na Balkanu, čemu se Tito u jednom trenutku protivio do te mjere da je bio spreman na oružanu borbu protiv saveznika. U tom duhu 13. studenog 1943. javlja Moskvi telegramom: "Mi nećemo dozvoliti ono iskrcavanje bez naše suglasnosti i spremni smo da se suprotstavimo silom."³⁵ Korespodencija između Tita i

³³Isto, 164-179.

³⁴Goldstein, *Hrvatska povijest*, 331.

³⁵Bilandžić, 160.

Churchilla trajala je od početka siječnja 1944. do Viškog sporazuma između Tita i poslanika kraljevske vlade Ivana Šubašića. Tito je stigao na Vis nakon njemačkog desanta na Drvar, gdje se nalazio njegov Vrhovni štab, 25. svibnja 1944. godine. Cilj ove operacije bio je zarobljavanje Vrhovnog štaba i rukovodstva KPJ, kao i savezničkih vojnih misija koje su bile prisutne unutar partizanskih snaga. Nakon teške bitke koja se vodila i velikih gubitaka objiju strana, desant je za Nijemce bio neuspješan jer je Tito pobjegao te je sovjetskim zrakoplovom prebačen u Italiju odakle je početkom lipnja iste godine stigao na slobodni otok Vis.³⁶

Godina 1944. – prema kraju rata

S tog istog otoka započela je 12. rujna 1944. konačna ofenziva oslobađanja Dalmacije i hrvatske obale. Nakon što je Tito završio svoj govor i izrekao poznatu rečenicu – "Tuđe nećemo, svoje ne damo!" – partizanski borci, odnosno 1. dalmatinska brigada, krenula je u oslobađanje srednjodalmatinskih otoka, a zatim dalje u unutrašnjost.³⁷ S Visa je krenulo ukupno 13 500 partizana. Savezničke vojske nisu bile angažirane u ovim operacijama, nego su partizane potpomagali zračnim napadima, a osim savezničkog u ofenzivi je sudjelovalo i domaće zrakoplovstvo – 1. i 2. eskadrila NOVJ-a, koja je kretala s aerodroma na Visu i u Italiji. Pet dana kasnije, 17. rujna, oslobođen je Brač, a zatim se krenulo u ofenzivu na Hvar, koji je također oslobođen 21. rujna. Druga dalmatinska brigada i 29. hercegovačka divizija 18. listopada oslobodile su Dubrovnik. Usput je poraženo 2 000 četnika koji su htjeli upasti u Dubrovnik i tamo se spojiti s britanskim savezničkim snagama koje su došle po Titovom odobrenju. Tešku bitku partizanski borci vodili su za Knin koji su branile njemačke jedinice od 26. studenog do 4. prosinca 1944. godine.³⁸ Nijemci su bili sami jer su četnički odredi i vojska NDH ranije počeli povlačenje prema zapadu. Prije same bitke Titovi generali predlagali su zaobilaženje Knina i prodor kroz Liku prema Zagrebu, ali je Tito htio ostaviti snažnu vojsku poput one koja je sudjelovala u oslobođenju Knina što je moguće bliže obali. Zapovjednik njemačkih snaga Alexander Löhr zapisao je da se karakter borbi u vrijeme bitke za Knin pretvorio iz "ratovanja protiv bandi" u "ratovanje protiv organizirane vojske", čemu u prilog govori vatrena moć koju je Nikola Anić izračunao. Po njegovim brojkama, na njemačke je jedinice tijekom bitke za Knin svakog sata padalo 68 topničkih granata, 109 mina i 9373

³⁶Isto, 150-162.

³⁷Anić, 211.

³⁸Isto, 212.

puščana zrna, što je sveukupno 159 zrna u jednoj minuti.³⁹ Nakon uspjeha partizanske vojske u bici za Knin dinarska četnička divizija popa Momčila Đujića krenula je u povlačenje na zapad prema Sloveniji. Dana 25. prosinca 1944. Đujić je dobio službeno odobrenje za put od njemačkog vrhovništva, unatoč prosvjednim notama koje su stizale iz NDH. Na svojem povlačenju prema Sloveniji četničke kolone zapalile su Bribir te ubijale i pljačkale po Krivom Putu kraj Senja. U kontaktu s domaćim stanovništvom izjavljivali su kako će "u Istri dočekati Engleze i zajedno s njima udrin po [Hrvatima]".⁴⁰

U prvoj polovici 1944., nakon oporavka partizanskih jedinica od Rommelove ofenzive, u Istri se vode česte borbe protiv Nijemaca. Istarski bataljuni redovito su vršili diverzije na prometnicama, rušili mostove i napadali okupatorske formacije. Njemački 27. korpus, koji je bio zadužen za taj teritorij, nije imao dovoljno snaga da bi se učinkovito mogao suprotstaviti, a kao pojačanja dovođeni su i četnici iz Like. Dok su okupatorske snage pravile analize stanja u regiji, partizani su radili na poboljšanju infrastrukture i angažiranju novih boraca te do kraja proljeća iste godine poništili uspjeh koji je Rommel postigao u svojoj prijašnjoj ofenzivi. Na uspjehe istarskih partizana Nijemci su uglavnom reagirali ratnim zločinima i represijama nad domaćim stanovništvom. Ipak, do osnivanja 2. istarske brigade partizani nisu imali kapacitet za poduzimanje većih ofenzivnih akcija.⁴¹

U to vrijeme u vrhu NDH događaju se nemiri. Grupa ministara, predvođenih Antom Vokićem, Mladenom Lorkovićem i nekolicinom prvaka HSS-a, htjela je državnim udarom maknuti najradikalnije i najkompromitiranije ljude u nadi da će se povezati sa zapadnim saveznicima.⁴² Dana 30. kolovoza 1944. Pavelić je izdao naredbu za uhićenje spornih ministara, kao i HSS-ovaca koji su bili uključeni u plan.⁴³ Kao oružanu snagu koja bi podržala puč, zavjernici su planirali iskoristiti domobranstvo.⁴⁴ Nakon što su ministri Lorković i Vokić suočeni sa Pavelićem, izvedeni su pred ustaški sud, zatim odvedeni u zatvor, a pred kraj rata su smaknuti.⁴⁵

³⁹Isto, 211 – 213.

⁴⁰Sobolevski, Mihael, "Pljačka i teror Dinarske četničke divizije na području općine Krivi put 28. i 29. prosinca 1944.", *Senjski zbornik*, 1, 2004., 104-112.

⁴¹Giron, 298-305.

⁴²Goldstein, *Hrvatska povijest*, 338-339.

⁴³Tomasevich, 365-366.

⁴⁴Isto, 495.

⁴⁵Isto, 503.

U listopadu 1944. uz pomoć sovjetske Crvene armije oslobođen je Beograd, nakon čega već u studenom 1944. Tito i Ivan Šubašić potpisuju sporazum.⁴⁶ Dogovoreno je stvaranje zajedničke vlade i skupštine te da kralj Petar II. ne dolazi u Jugoslaviju prije provedbe izbora. U novoj vladi najviše mjesta držali su komunisti, a Šubašić je dobio mjesto ministra vanjskih poslova. S primicanjem rata kraju, sve je više postajalo očito da partizanski lideri ne drže do demokratskih vrijednosti i da u Jugoslaviji zapravo uspostavljaju diktaturu sovjetskog tipa.⁴⁷

Završne operacije i konačno oslobođenje zemlje

Na proljeće 1945. nacistička je Njemačka bila pred slomom. Dana 12. travnja partizanske jedinice probijaju Srijemski front, obrambenu crtu koja je trebala služiti kao osiguranje njemačkoj vojsci koja se povlačila iz Grčke. Rasformirane su republičko-nacionalne vojske koje su ukomponirane u novoosnovanu Jugoslavensku armiju (JA). U završnim operacijama JA je nastupala protiv sedam njemačkih korpusa i oružanih snaga NDH. Nakon puča Lorković-Vokić odlučeno je da se kompletne oružane snage NDH stave pod zapovjedništvo Glavnog ustaškog stana, a ustaške snage i domobranstvo spojene su u jedinstvenu vojsku. U posljednjim danima rata raspored pronacističkih jedinica bio je postavljen u duhu povlačenja prema Njemačkoj. Dana 1. svibnja IV. jugoslavenska armija ušla je u Trst, a dio svojih jedinica poslala je prema Austriji kako bi opkolila njemačke i NDH-ške snage koje su se tamo nalazile te se izborila za što je moguće bolji položaj pri pregovaranju za poslijeratne granice. Ustaška je vlada 1. svibnja 1945. ukinula rasne zakone koje je donijela 1941., a zapovjedniku savezničkih snaga na Sredozemlju uputila je memorandum kojim se stavlja pod njegovu zaštitu. Čini se da je vlada NDH računala na poslijeratni sukob između komunističkog i kapitalističkog svijeta pa je u tom smislu smatrala da će biti potrebna zapadnim saveznicima.⁴⁸ U to je vrijeme Tito izdao proglas u kojem se domobrane poziva da prijeđu na stranu JA. Da bi ovaj poziv što je više moguće neutralizirala, ustaška je vlada spojila ustaše i domobranstvo u jedinstvenu vojsku – Hrvatske oružane snage (HOS), a na sjednici održanoj 30. travnja 1945. odlučila je napustiti zemlju. Dana 8. svibnja general Lühr telefonom je obavijestio Pavelića, koji je tada stigao već do Rogaške Slatine, o

⁴⁶Goldstein, *Hrvatska povijest*, 336.

⁴⁷Isto, 336-338.

⁴⁸Bilandžić, 182-186.

kapitulaciji Njemačke i prepustio mu vrhovno zapovjedništvo nad vojskom NDH.⁴⁹ Pavelićev posljednji čin kao poglavnika NDH bilo je imenovanje Vjekoslava Luburića zapovjednikom HOS-a i procesa povlačenja. Slično kao i njihovi njemački pokrovitelji, ustaško vrhovništvo smatralo je da se je za njih bolje predati britanskim snagama na austrijskoj granici pa su u skladu s time i postupili. Vojnim kolonama koje su krenule prema Austriji pridružila se i masa civila. Ivo Goldstein iznosi brojke od otprilike 100 000 vojnika i oko 60 000 civila.⁵⁰ U tek oslobođenom Zagrebu 9. svibnja su oficiri JA razrađivali planove o likvidaciji te velike grupacije koja se kretala prema sjeverozapadu Jugoslavije.⁵¹ Da bi to ostvarili, poslali su treću armiju i jednu slovensku diviziju da blokira prijelaze prema Austriji zajedno s vojskom koja je s druge strane dolazila iz smjera Trsta. Nakon prolaska kroz Celje Maks Luburić se odvojio od vojske koju je tobože vodio i vratio prema Zagrebu kako bi se pridružio grupi "križara", ustaškom pokretu otpora na partizanskom teritoriju koji je na Papuku još pružao otpor.⁵² Kasnije je preko Mađarske i Austrije pobjegao u Španjolsku.⁵³

Do 12. svibnja većina kolone koja zaputila predati Britancima (ostaci HOS-a, civili, ostaci četnika, slovenski belogardisti) nalazila se u blizini Dravograda. Tada počinje završna bitka kojom su ustaške jedinice pokušale stvoriti mostobran preko Dravograda u koji su tada već stigle tri partizanske divizije, dok je četvrta s obližnjih planina napala područje gdje je bila najveća koncentracija ustaške vojske. U ovim završnim borbama jedinice JA topništvom su gađale koncentracije ljudi među kojima je osim vojnika bilo i civila. Do 14. svibnja oružanim snagama NDH naneseni su teški gubici. U isto vrijeme počela su osvetnička ubijanja ljudi koji su se predali. Nakon pregovora u Bleiburgu, pritiska engleskog časnika na ustašku delegaciju i njezinog suočavanja s partizanskim oficirima, dogovorena je predaja vojske NDH i ostalih kvasilinskih formacija u Jugoslaviji.⁵⁴

Teror i diskriminacija nad civilnim stanovništvom u NDH

⁴⁹Goldstein, Ivo i Slavko, *Jasenovac i Bleiburg*, 135.

⁵⁰Isto, 137.

⁵¹Isto, 139.

⁵²Isto, 139-140.

⁵³Isto, 140.

⁵⁴Isto, 133-151.

Za zagrebačku židovsku zajednicu, koja je bila najveća u Hrvatskoj, ali po brojnosti jedna od manjih u Europi, prve naznake loših vremena dolaze sredinom tridesetih godina dvadesetog stoljeća, pod utjecajem propagande koja je dolazila iz Njemačke. Uz pomoć pojedinih nacionalističkih organizacija, koje su, čini se, simpatizirale nacionalsocijalizam, Židove se optuživalo za iskorištavanje gospodarstva, lopovluk, a od drugih građana se traži da bojkotiraju kupovinu njihovih proizvoda. U ovakvoj propagandi prednjačili su listovi *Mlada Hrvatska* i *Nezavisnost*.⁵⁵ Godine 1940., prije početka samog rata u Jugoslaviji, da bi udovoljila dominantnom Trećem Reichu, jugoslavenska vlada donijela je protužidovske zakone kojima su se prema načelu *numerus clausus* židovskim studentima ograničavala mjesta za upise na visokoškolske institucije.⁵⁶

Tri mjeseca od uspostave NDH židovsko stanovništvo izgubilo je državljanstvo, nametnuto im je nošenje žute trake te su izbacivani iz stanova i kuća. Četiri dana nakon uspostave NDH u protužidovskoj atmosferi spaljena je sinagoga u Osijeku. U proljeće 1942. njemački organi zaključili su da ustaške vlasti ne rade dovoljno na rješavanju židovskog pitanja. Razlog tomu bio je veća fokusiranost ustaških službi na rješavanje srpskog pitanja u NDH.⁵⁷ Hrvatske nacionalističke struje, dugo su vremena bile opterećene dvama problemima – postojanjem srpskog stanovništva na područjima zapadno od Drine i srpskom dominacijom nad ostalim narodima u Kraljevini Jugoslaviji u međuratnom vremenu. Antisrpska politika ustaških vlasti imala je za cilj uklanjanje Srba s područja na kojima su oni naseljeni tijekom osmanskih invazija na Balkan. Prema takvoj politici za Srbe nema mjesta na području zapadno od Drine i sjeverno od Save.⁵⁸ U teoriji, takva politika bila je zamišljena u načelu takozvanih trećima – trećinu Srba iseliti, trećinu Srba ubiti, trećinu Srba pokrstiti.⁵⁹ U praksi, ova politika se provodila na nekoliko načina. Započelo je propagandom kojom se poticalo srpsko stanovništvo da odseli u okupiranu Srbiju. Zatim su srpskim veteranima iz Prvog svjetskog rata oduzeta poljoprivredna zemljišta koja su dobili od Kraljevine SHS. Među prvima, nastojalo se protjerati istaknute ljude. Do 16. kolovoza 1944. u Srbiji se nalazilo 118.167 protjeranih osoba iz NDH. Masovna ubijanja Srba počela su krajem travnja 1941., točnije masakrom 192 Srba u selu Gudovac. Po Jozi Tomasevichu, ključni aspekt ove politike bilo je osnivanje koncentracijskih logora. Najveći od njih bio je Jasenovac, zatim Koprivnica,

⁵⁵Goldstein, Ivo, *Holokaust u Zagrebu*, Novi Liber, Zagreb, 2001., 31-50.

⁵⁶Goldstein, *Hrvatska povijest*, 296.

⁵⁷Goldstein, *Hrvatska povijest*, 309-311.

⁵⁸Tomasevich, 437.

⁵⁹Goldstein, *Hrvatska povijest*, 311.

Đakovo, Feričanci, Jadovno, Jastrebarsko, Kerestinec, Lepoglava, Loborgrad, Sisak, Pag, Stara Gradiška i Tenja.⁶⁰ Uz logor u Transnistriji, Jasenovac je bio jedini logor u kojem posao nisu obavljali njemački službenici, već domaći ljudi.⁶¹ Prvi sustav ovakvih logora osnovan je na Velebitu (Jadovno) i Pagu 18. lipnja 1941. godine.⁶² Po iskazu ustaškog zapovjednika Ljube Miloša, logor u Jasenovcu osnovan je sredinom srpnja 1941., nakon što su ustaške vlasti morale pomaknuti stare logore zbog potpisivanja Rimskih ugovora. Za to mjesto odabrana je lokacija u blizini naselja Jasenovac, na ciglani poduzetnika Ozrena Bačića.⁶³

Najraniji zapis koji govori o dopremanju ljudi u logor Jasenovac, datiran je na 11. rujna 1941. godine.⁶⁴ U njemu stoji direktiva potpisana od strane Eugena Kvaternika o dopremanju 50 zatvorenika, opisanih kao četnika i komunista, iz Bijeljine u Jasenovac. Prije tog datuma, zatočenici su u logor dopremani usmenim naredbama. Po iskazu Ljube Miloša, zapovjednika logora, prva likvidacija trebala se održati nad zatvorenicima u kompleksu Krapje.⁶⁵ Trebala se realizirati glađu, ali je došlo do pobune zatvorenika zbog čega su čuvari na njih otvorili vatru. Veći broj njih je završio pobijen. U srpnju 1941. donesena je odredba kojom je naređeno popisivanje svih Roma, a krajem istog mjeseca prva je grupa strijeljana.⁶⁶ Tijekom vremena dužnost zapovjednika logora obnašao je Maks Luburić, a naknadno i Dinko Šakić. U tom periodu zbog stalnih ubijanja grupica ljudi u logoru (kako bi bilo prostora za dolazak novih), masovne likvidacije bile su svakodnevna pojava. U rujnu 1944. zatvorenici su pokušali izvesti akciju kojom bi pobjegli iz logora, ali je namjera otkrivena, a ljudi koji su je pokušali provesti smaknuti. U logoru Stara Gradiška je do početka 1945 ostalo svega 70 zatočenika koji su bili potrebni posadi logora. Godine 1944. logor je bio i meta savezničkog bombardiranja. Dana 19. travnja 1945. ustaše započinju evakuaciju logora Jasenovac, pritom eliminirajući grupe zatvorenika. Jedan od zatvorenih komunista, Ante Bakotić u noći 20. travnja, okuplja zatvorene komuniste i dogovara plan proboja iz logora.⁶⁷ Nakon što je prva grupa zatvorenika krenula u proboj, grupe logoraša opremile su se letvama, čekićima i stolarskim noževima i krenuli u proboj. Poskakali su u 150 metara dug brisani prostor prema Novskoj. Od 600 zatvorenika, koliko je sudjelovalo u proboju, većina je pokošena puščanim zrnima jasenovačkih čuvara. Po pisanju Ive Goldsteina, vjerojatno ih se dvjestotinjak uspjelo

⁶⁰Tomasevich, 442-449.

⁶¹Goldstein, Ivo i Slavko, *Jasenovac i Bleiburg nisu isto*, Novi Liber, Zagreb, 2011., 24.

⁶²Isto, 25.

⁶³Isto, 33.

⁶⁴Goldstein, Ivo i Slavko, *Jasenovac i Bleiburg nisu isto*, 37.

⁶⁵Isto, 42.

⁶⁶Isto, 41- 66.

⁶⁷Isto, 102.

probiti iz samog logora, ali su ipak pokošeni zrnima iz obližnjih bunkera.⁶⁸ Na nepotpunom popisu ljudi koji su preživjeli proboj, nalaze se 84 osobe. Nakon desetak dana lutanja, dočekali su Jugoslavensku armiju.⁶⁹

O brojkama stradalih i oštećenih tijekom rata u Hrvatskoj

Povjesničar Ivo Goldstein piše da je u hrvatskoj politici, publicistici i historiografiji početkom dvadesetog stoljeća postojao trend ublažavanja i zataškavanja nekih detalja vezanih uz Nezavisnu Državu Hrvatsku.⁷⁰ Ovaj trend bio je u skladu sa sličnim strujama koje su se javljale u njemačkim, talijanskim, francuskim i američkim historiografijama. Na krilima takvih struja u hrvatskoj historiografiji pojavljivale su se teze da su rasni zakoni prema Židovima doneseni pod pritiskom njemačkih nacista, ali se nisu provodili, da Jasenovac nije bio logor smrti, već radni logor u koji su se dovozili isključivo legalno osuđivani protivnici režima. Kao uzroke revizionizma navodi nekoliko razloga: pristranost komunističke historiografije u vrijeme Jugoslavije, ostvarivanje političkih ciljeva određenim vrstama interpretacije povijesti kako bi se lakše ostvarila nacionalna pomirba za vrijeme ratne krize devedesetih, i na kraju protu-reakciju na bujanje srpskog nacionalizma. S druge strane, na krilima tog istog nacionalizma stvara se mit o navodnoj "genocidnosti" hrvatskog naroda, što je kasnije postala ideološka podloga za agresije na susjedne države vođene devedesetih.⁷¹ Središnja točka dokazivanja genocidnosti bio je logor Jasenovac i nedjela koja su ustaše tamo počinili. Godine 1946. tvrdilo se da je u Jasenovcu stradalo 46 000 ljudi. U naknadnim desetljećima ove brojke su rasle pa je broj ubijenih išao čak do 600-700 000. U opsežnom istraživanju koje je provedeno šezdesetih godina dvadesetog stoljeća, nije se uspjelo skupiti 49 000 imena žrtava Jasenovca i još 9 000 ubijenih u Staroj Gradišci. Ivo Goldstein, pozivajući se na djelo Vladimira Žerjavića *Opsesije i Megalomanije*, piše da su se neki od srpskih povjesničara bavili srpskim stradanjima u Drugom svjetskom ratu, točnije logorom Jasenovac gdje su "preuveličavali već preuveličane brojke" uz tvrdnje da je samo Srba bilo ubijeno sedamsto tisuća, jedan milijun, čak i više od milijun i sto tisuća.⁷² Na službenim

⁶⁸Isto, 102-103.

⁶⁹Isto, 95-102.

⁷⁰Goldstein, *Holokaust u Zagrebu*, 596.

⁷¹Isto, 596-618.

⁷²Goldstein, Ivo i Slavko, *Jasenovac i Bleiburg nisu isto*, 289-296.

mrežnim stranicama Javne ustanove Spomen područja Jasenovac navedena je brojka 83 145 do ožujka 2013. prikupljenih imena i prezimena žrtava logora u Jasenovcu.⁷³

Prema podacima u knjizi *Hrvatska u ratu i revoluciji 1941-1945.*, autora Ivana Jelića, koji se poziva na studiju Mladena Friganovića *Socijalni aspekti demografskih kretanja u SR Hrvatskoj iz 1975. godine*, procjenjuje se da je Hrvatska bila prva jugoslavenska republika po postotku gubitaka u Drugom svjetskom ratu, čineći sama ukupno 38% gubitaka čitave Jugoslavije, dok je istodobno izgubila 17,5% vlastitog stanovništva.⁷⁴ Vladimir Žerjavić u svojoj studiji *Gubici stanovništva Jugoslavije* iznosi brojku od ukupno 295 tisuća ratnih žrtava u Hrvatskoj, od čega je 137 tisuća Srba, 118 tisuća Hrvata i oko 40 tisuća ostalih, dok ukupne demografske gubitke Hrvatske procjenjuje na 502 tisuće ljudi.⁷⁵ Istodobno, za 153 tisuće ljudi procjenjuje da su emigrirali iz Hrvatske.⁷⁶ Po pisanju Joze Tomasevicha, ekonomska šteta uzrokovana ratom, na razini Jugoslavije iznosila je 9,15 milijardi američkih dolara. Uništeno je 21% nastambi, 24% voćnjaka i 38% vinograda. Opljačkano je 62% konja, 56% goveda, 63% ovaca i koza, 59% svinja, 54% peradi i 42% košnica s pčelama. Prema procjenama je tijekom rata odneseno 19 milijuna tona žitarica i ostalih sličnih proizvoda, 17 tisuća tona pamuka, 2,5 milijuna tona mlijeka i mliječnih proizvoda. Odvezeno je oštećeno ili uništeno je 77% svih lokomotiva, 84% željezničkih kola i razorena većina željezničkih mostova.⁷⁷

Razmatranja o Bleiburškim žrtvama i Križnom putu

Navedenoj problematici različiti hrvatski autori pristupaju iz različitih perspektiva. Martina Grahek-Ravančić za masovna ubojstva ratnih zarobljenika smatra odgovornima i britanske savezničke snage s kojima su poražene vojske stupile u kontakt. Razlog tome su dogovori o repatrijacijama sklopljeni na Jalti o vraćanju ratnih zarobljenika matičnim državama. Njima su, prema zaključcima autorice, bili zahvaćeni samo građani Sovjetskog

⁷³Poimenični popis žrtava KCL Jasenovac 1941-1945., JUSP Jasenovac, <http://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=6284>, 10. rujna 2015.

⁷⁴Jelić, Ivan, *Hrvatska u ratu i revoluciji 1941-1945*, Školska knjiga, Zagreb 1978., 301.

⁷⁵Žerjavić, Vladimir, *Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu*, Jugoslavensko viktimološko društvo, Zagreb, 1989., 63.

⁷⁶Isto, 70.

⁷⁷Tomasevich, 799-801.

Saveza, ali ne i Jugoslavije.⁷⁸ Autorica smatra da se pravo rješenje ove situacije nalazi "negdje između političkih dogovora, operativnog stanja na području Koruške i ne manje važnih odredaba međunarodnog prava", a sama odluka da zarobljenici budu vraćeni jugoslavenskim vlastima predstavlja "jedan od ključnih događaja ukupnih bleiburških događanja". Autorica ipak smatra da je za poraženu vojsku bilo "pretjerano očekivati bilo kakav povlašteni položaj s obzirom da su četiri godine ratovali pod okriljem snaga Trećeg Reicha".⁷⁹ John Ivan Prcela, autor knjige *Hrvatski holokaust*, porijeklom iz emigrantskih krugova, događaje vezane uz Bleiburg, poratne repatrijacije i Križni put smatra "Velikim hrvatskim holokaustom", počinjenim od strane ljudi koji su "ubijali sve Hrvate i Hrvatice koji su državotvorno mislili jer im je cilj bio da Hrvati zauvijek ostanu bez hrvatske države".⁸⁰ Ivo Goldstein smatra bleiburške pokolje činom osвете za koji smatra da unatoč strašnim zločinima koje su neki od smaknutih na Bleiburgu počinili, ipak zaslužuju pošteno suđenje. Josipa Broza Tita također smatra odgovornim za počinjene zločine, ali smatra da "tu odgovornost treba ocjenjivati sukladno ondašnjim prilikama i ondašnjim kriterijima, koji nisu istovjetni današnjima".⁸¹ Kada je riječ o brojkama, Vladimir Žerjavić procjenjuje da je ukupan broj ubijenih Hrvata i Muslimana u ovim masakrima mogao iznositi između 45 i 55 tisuća ljudi.⁸²

⁷⁸Grahek-Ravančić, Martina, "Izručenja zarobljenika s bleiburškog polja i okolice", *Časopis za suvremenu povijest*, 3, 2008, 548.

⁷⁹Isto, 548-549.

⁸⁰Prcela, John Ivan, *Hrvatski holokaust*, Hrvatsko društvo političkih zatvorenika, Zagreb, 2001., 8.

⁸¹Goldstein, Ivo i Slavko, *Jasenovac i Bleiburg*, 189-204.

⁸²Žerjavić, Vladimir, *Jugoslavija – Manipulacije žrtvama Drugog svjetskog rata*, Hrvatski informativni centar, Zagreb, 1993., 122.

Zaključak

Drugi svjetski rat bio je katastrofa koja je zahvatila Hrvatsku gotovo istom žestinom kao i veliki dio ostatka ondašnje Europe. Za hrvatska državotvorna nastojanja ova katastrofa bila je tim veća što je stvorila privid postojanja samostalne hrvatske države, koja u svojem pravom obliku neće postojati sve do međunarodnoga priznanja Republike Hrvatske nakon proglašenja neovisnosti od Jugoslavije početkom devedesetih godina dvadesetog stoljeća. Između struja koje su bile u igri za uređivanje poslijeratne Jugoslavije (komunistička partizanska i velikosrpska četnička), zasigurno je za hrvatske interese pobijedila povoljnija opcija, čiji je program jamčio uređenje države na federativnom načelu što je bio cilj kojem su hrvatski političari težili od samog ulaska u Jugoslaviju. Što se tiče odnosa sa drugim narodima unutar Jugoslavije, Pavelićev ustaški režim je svojom brutalnom, diskriminirajućom i ekstremnom nacionalističkom politikom napravio prekretnicu u odnosima između Hrvata i Srba, degradirajući povijesni položaj Hrvata iz pozicije potlačenih u Kraljevini Jugoslaviji u poziciju tlačitelja u NDH, uz veliki broj nevino ubijenih. Unatoč svemu, na kraju rata hrvatska strana ipak izlazi kao pobjednik zahvaljujući Titovom komunističkom pokretu otpora koji se do kraja rata razvio do potencijala da sam može stvoriti vlastitu vladu, odlučivati o poslijeratnoj sudbini zemlje, povratiti Rimskim ugovorima izgubljene teritorije s hrvatskim stanovništvom, kao i priključiti zemlji nove teritorije poput Istre, pritom stavljajući Hrvate na pobjedničku stranu u okolnostima međuetničkog, građanskog i oslobodilačkog sukoba. Unatoč velikim zaslugama koje je stekla u Drugom svjetskom ratu, i komunistička je strana čistoću svoje pobjede kompromitirala poratnim zločinima nakon bleiburških repatrijacija. Ekonomske štete nastale tokom rata zahtijevale su ulaganje značajnih napora u poslijeratnu izgradnju zemlje i sanaciju uništenog, dok su ljudske žrtve i statusi pojedinih osoba i strana vezanih uz rat djelomično poslužili kao pogonsko gorivo za nacionalizme koji su rasli sa slabljenjem komunističkog režima u Jugoslaviji nakon smrti Josipa Broza Tita.

Literatura

1. Anić, Nikola, *Antifašistička Hrvatska*, Multigraf marketing, Zagreb, 2005.
2. Banac, Ivo, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: porijeklo, povijest, politika*, Durieux, Zagreb, 1995.
3. Banac, Ivo, *Sa Staljinom protiv Tita: informbiroovski rascjepi u jugoslavenskom komunističkom pokretu*, Durieux, Zagreb, 1990.
4. Bilandžić, Dušan, *Hrvatska moderna povijest*, Golden marketing, Zagreb, 1999.
5. Giron, Antun, *Zapadna Hrvatska u Drugom svjetskom ratu*, Adamić, Rijeka, 2004.
6. Goldstein, Ivo, *Holokaust u Zagrebu*, Novi Liber, Zagreb, 2001.
7. Goldstein, Ivo, *Hrvatska povijest*, Novi Liber, Zagreb, 2013.
8. Goldstein, Ivo i Slavko, *Jasenovac i Bleiburg nisu isto*, Novi Liber, Zagreb, 2011.
9. Grahek-Ravančić, Martina, "Izručenja zarobljenika s bleiburškog polja i okolice", *Časopis za suvremenu povijest*, No.3., 2008
10. Jelić, Ivan, *Hrvatska u ratu i revoluciji 1941-1945*, Školska knjiga, Zagreb 1978.
11. Kolar-Dimitrijević, Mira, "Strani Kapital i Banovina Hrvatska 1939-1941.", *Povijesni prilozi*, 9, 1990.
12. Kovačić, Davor, "Pitanje Međimurja u redarstveno-obavještajnim donosima Nezavisne Države Hrvatske i Kraljevine Mađarske u Drugom svjetskom ratu", *Polemos: časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira*, 26, 2010.
13. Prcela, John Ivan, *Hrvatski holokaust*, Hrvatsko društvo političkih zatvorenika, Zagreb, 2001.
14. Sobolevski, Mihael, "Pljačka i teror Dinarske četničke divizije na području općine Krivi put 28. i 29. prosinca 1944.", *Senjski zbornik*, 1, 2004.
15. Tomasevich, Jozo, *Rat i revolucija u Jugoslaviji, 1941.-1945. Okupacija i kolaboracija*, Europapress holding, Zagreb 2010.
16. Žerjavić, Vladimir, *Gubici stanovništva Jugoslavije u Drugom svjetskom ratu*, Jugoslavensko viktimološko društvo, Zagreb, 1989.
17. Žerjavić, Vladimir, *Jugoslavija – Manipulacije žrtvama Drugog svjetskog rata*, Hrvatski informativni centar, Zagreb, 1993.

Sažetak

Sedamdeset godina nakon završetka, Drugi svjetski rat u Hrvatskoj, kao i problemi koje je sa sobom donio, još uvijek čine vruću i ponekad kontroverznu temu u politici intelektualnim krugovima, tisku i društvu. U rijetkim slučajevima različitost pogleda na spomenutu problematiku utjecala je čak i na vanjsku politiku zemlje. U radu se nastoji koristiti najrelevantnija dostupna literatura domaćih i ponekog stranog autora, te kroz jedanaest poglavlja dati sažeti prikaz ratnih događanja i ostalih, po mišljenju autora, bitnih elemenata. Prvi dio rada posvećen je kronološkoj obradi događaja od stvaranja položaja Hrvata u Jugoslaviji, položaja Jugoslavije u Europi, preko ulaska zemlje u rat, razvoja ratnih događanja, te konačno raspleta rata i oslobođenja. Pritom se nastoji obratiti pozornost i na određene bitne događaje na svjetskom i europskom ratištu. Isto tako, nastoje se pratiti ratna događanja na teritorijima koji prije rata nisu bili u sastavu Jugoslavije, kao što je to slučaj s Istrom, ali nakon njega to postaju. Drugi dio rada posvećen je problematici ratnih žrtava, žrtava režimskih terora i vojnih grupacija, te ostalim oštećenim stranama. Na kraju posljednjeg poglavlja, autor nastoji iznijeti okvirne brojke o nastalim štetama i gubicima kako bi čitatelju pomogao stvoriti kompletniju sliku o posljedicama Drugog svjetskog rata u Hrvatskoj.

Summary

WORLD WAR II IN CROATIA

Seventy years after its ending, Second World War in Croatia as well as problems caused by it, still make a hot, sometimes controversial issue in Croatian politics, intellectual circles, press and society. In rare cases, the diversity of opinions on mentioned problematics affected even the country's foreign policy. The author of this thesis aims to use the most relevant, available works of Croatian and some foreign historiographers and through eleven chapters give the short display of relevant war events and other important elements on his choice. The first part of this paper is made to chronologically represent the events, from making of Croatian ethnic status in Yugoslavia, Yugoslav political position in Europe, country's entry in war, development of wartime events, and finally, the liberation of Yugoslavia and the end of war. Author also seeks to mention the relevant wartime events on global and European battlefields, as well as events on territories which were not the part of Yugoslavia prior to war, but they did become after its ending, such as Istria. The second part of the thesis is dedicated to issues of wartime and regime terror victims, victims of various warring sides and other injured parties. At the end of final chapters, author seeks to exhibit the approximate figures on war damages and casualties, in order to make the picture of World War II in Croatia as complete as possible.